

Van der Wielen-lezing 2005

SAMENLEVEN IN DE 21^E EEUW:

'KOMT HET OOI^T NOG GOED?'

Een optimistische lezing in tijden van onzekerheid en verwarring
door Hans Dijkstal

Woensdag 30 november 2005 te Heerenveen

Dames en heren. Ik voel mij vereerd dat ik hier mag spreken. Het is een vreugde om in Friesland te zijn. In het bijzonder in Heerenveen en zeker met dit weer. Op de een of andere manier vind ik dit Fries weer. Een beetje koud maar wel helder.

De titel van mijn lezing luidt: 'Komt het ooit nog goed?'. Ik zal mijn verhaal aan de hand van vijf korte stellingen aan u voordragen:

1. **Het volk en zijn bestuur zijn in verwarring.**
2. **De rechtstaat loopt gevaar als je de grondwet niet serieus neemt.**
3. **Woorden hebben hun betekenis. Zo betekent 'integratie' niet 'assimilatie'.**
4. **In een door beelden gedomineerde samenleving vieren populisme en onverdraagzaamheid hoogtij!**
5. **Het komt niet vanzelf goed.**

Ik heb begrepen dat wij na afloop van mijn lezing over deze stellingen ook nog vrolijk kunnen debatteren.

De stelling waar ik mee zou willen beginnen, is dat ik vrees en meen dat het volk en haar bestuur in verwarring zijn. Ik zal u dat proberen toe te lichten. Ik denk dat wij in een tijdsgewricht leven dat betrekkelijk uniek is in de geschiedenis van de mensheid. Het is natuurlijk wel vaker voorgekomen dat de mensheid werd geconfronteerd met een zeer ingrijpende verandering. Ik noem alleen maar de Tweede Wereldoorlog. Maar ik denk niet dat het eerder is voorgekomen dat samenlevingen - niet alleen in Nederland, maar ook in veel andere landen - in zo'n korte tijd zijn geconfronteerd met zoveel **diep ingrijpende veranderingen** die elkaar zo snel opvolgen.

Om u een voorbeeld te geven. Er wordt wel eens gezegd dat er in de vorige eeuw meer technologische ontdekkingen zijn gedaan dan in de hele periode van de mensheid daarvoor. Er wordt ook gezegd dat in de laatste tien jaar van de vorige eeuw er meer **technologische ontwikkelingen** zijn geweest dan in de eerste negentig jaar van die eeuw. Met andere woorden; alleen al op het terrein van de technologie is er een ongelooflijke versnelling van telkens weer nieuwe uitvindingen en nieuwe toepassingen op allerlei terrein. Dat blijft natuurlijk niet zonder gevolgen. Laat ik het voorbeeld nemen van de communicatie of het voorbeeld van de mobiliteit of het voorbeeld van de gezondheidszorg. Denkt u eens na over wat daar op technologisch gebied allemaal in een betrekkelijke korte tijd is gebeurd en wat dat voor impact heeft gehad op bijvoorbeeld die drie sectoren. Waarschijnlijk daardoor of voor een belangrijk gedeelte daardoor zijn wij ook getuige van veranderingen die niet alleen meer op het technologisch gebied zitten, maar een vertaling hebben gekregen naar het sociale gebied, naar het culturele gebied en ook in een zekere zin naar het politieke gebied. Ik kom daar straks met name in de politiek nog even op terug.

Er is een interessant rapport geweest van het Sociaal Cultureel Planbureau. Zij hebben geprobeerd, iets meer geënt op Nederland, een foto te maken van wat precies al die ontwikkelingen zijn waar wij zo middenin zitten. Ik noem ze in willekeurige volgorde. Laat ik beginnen met de culturele ontwikkelingen. Ik denk niet dat eerder een zo ingrijpende verandering heeft plaatsgevonden als het bijvoorbeeld gaat over de plaats van het geloof of misschien moet ik zeggen de kerk, in het leven van mensen. De **secularisatie**, de ontkerkelijking is in een periode van dertig, veertig jaar ongelooflijk snel gaan. Ik spreek daar geen waardeoordeel over uit. Ik probeer alleen feitelijk te constateren wat er gaande is, in navolging van dat rapport.

Als je het in sociaal opzicht beziet - misschien wel samenhangend daarmee, wie zal het zeggen - hebben wij de ontwikkelingen van de **individualisering**. Daar is kennelijk in het verleden ook al over gesproken in het kader van deze Van der Wielenlezing. Ik wijs in dit

verband op de **fragmentarisering** van de samenleving. Daar bedoelt men mee dat nog geen vijftig jaar geleden de samenleving was opgebouwd uit sociaal nog redelijk herkenbare onderdelen, zoals de familie, de buurt, de kerk of de vereniging. Je ziet dat de samenleving verder is gefragmentariseerd in alsmat kleinere groepen die schijnbaar alsmat minder met elkaar te maken hebben. Voortvloeiend uit de individualisering. Ook wordt gesproken over de **onthiërarchisering**; de overzichtelijke niveaus van gezag die we vroeger erkenden, zijn aanzienlijk afgenomen na de democratiseringsgolf in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Als ik het heb over de politiek dan valt de **ontideologisering** erg op. Konden wij nog in de jaren zeventig met rood aangelopen hoofden verklaren dat wij voor het socialisme, voor het liberalisme of voor de christen-democratie waren, nu zijn de grote ideologieën uit de politiek verdwenen.

In dat verband is het misschien wel eens interessant om stil te staan bij één specifiek onderdeel van die veranderingen. Ik heb daar zelf heel veel zorgen over, omdat wij nog niet weten wat ons overkomt. Dat is namelijk het terrein van de communicatie. De snelheid waarmee het geschreven en gesproken woord terrein verliest en beeld in onze samenleving dominant is geworden, is ongelooflijk hoog. Wij leven nu in **een samenleving die vrijwel geheel door beelden wordt gedomineerd**. Bij beelden denk je natuurlijk in eerste instantie aan de televisie. De televisie is ergens voor de Tweede Wereldoorlog uitgevonden. Maar een televisie die nu dagelijks van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat over een heel groot aantal zenders beelden bombardeert op die samenleving, is betrekkelijk nieuw. In elk huishouden staat één televisie, zo niet meerdere, in de kinderkamer, in de slaapkamer en in de huiskamer. Als er ergens in de wereld stroom is dan is er ook een televisie. Hoe primitief het dorp in Afrika of Azië ook is, als er stroom is, staat er minstens één televisie. Behalve televisie kennen wij internet. Er zijn nu bepaalde groepen, met name groepen jongeren, die niet meer naar de televisie kijken, maar die communiceren via internet. Dat is voor een belangrijk gedeelte ook via beeld. Als u de Telegraaf van vanmorgen neemt, maar u kunt elke Telegraaf van de laatste tien jaar nemen, dan ziet u hoeveel ruimte in de krant wordt ingenomen door beeld. Altijd op de voorpagina één grote foto die één emotie - soms negatief en soms positief - communiceert. Een positieve emotie van Prinses Máxima met Prinses Amalia in de sneeuw in Oostenrijk. Een negatieve emotie, tot in het zeer ernstig droevige toe, zoals het lijk van Theo van Gogh paginagroot met het mes in zijn rug. Beide zo op de voorpagina van de Telegraaf. Er staan bijna geen letters mee bij. Soms staat er nog bij: "Dit is Prinses Máxima met Prinses Amalia in de sneeuw in Oostenrijk". Maar dat had je al in een oogopslag gezien. Er wordt door de woorden niets meer toegevoegd aan wat het beeld al zegt. Ik kom daar straks nog even apart op terug, omdat ik rond die beeldcultuur een aantal, voorlopig nog, problemen zie.

Wat ik nu aan u duidelijk wil maken, is dat al deze veranderingen op elkaar ingrijpen, met elkaar te maken hebben en allemaal leiden tot **onzekerheid** voor de mensen. Wij weten uit de psychologie dat wij, u en ik, heel slecht tegen onzekerheden kunnen. Als wij worden geconfronteerd met onzekerheden, dan is de eerste impuls van mensen te kijken hoe snel zij die onzekerheden kunnen omzetten in zekerheden. Onzekerheid is voor een deel een onveiligheidsgevoel. Het probleem is dat in onze samenlevingen, met al die ingrijpende veranderingen die ik u net noemde, heel veel mensen hun ankers kwijt zijn en niet precies weten hoe zij hetgeen zich om hen heen afspeelt, moeten plaatsen. Voor een gedeelte is dat iets wat hen rechtstreeks raakt, voor een ander gedeelte niet. Het Sociaal Cultureel Panbureau doet elk jaar onderzoek naar wat mensen overal van vinden. Het is heel interessant dat volgens hun onderzoek mensen nu al twee jaar lang zeggen dat zij zich over hun persoonlijke situatie nog niet zoveel zorgen maken, want zij hebben werk, zij hebben een inkomen of geld waar ze van kunnen leven. De mensen zijn echter zeer onzeker over wat zij beschouwen als de onveilige situatie om hen heen. Uit de psychologie weten wij dat als mensen die onzekerheden lange tijd ervaren en als die onzekerheden niet omgezet worden in

zekerheden, dat zij dan zogenaamd **gefrustreerd gedrag** gaan vertonen. Dan krijgen hun emoties de overhand en uit een soort onmacht gaan zij raar gedrag vertonen. Dat rare gedrag kan allerlei vormen aannemen, zoals bijvoorbeeld intensief vluchtgedrag. Vluchtgedrag in drugs, in alcohol, in een gokverslaving. Vluchtgedrag in het gebruiken van geweld of welke andere vormen van vluchtgedrag die u zo dagelijks om u heen ziet. Je ziet ook al te vaak aan de mensen zelf dat ze er geen raad mee weten en een beetje - ik gebruik een woord dat al voor Fortuyn door Melkert voor het eerst is gebruikt - 'hufferig' worden. Het woord hufferig heet nu als u goed kijkt naar de reclame van Sire, het korte lontje. U kent de reclame? Micha de Winter, een interessante hoogleraar, spreekt over de grote mondigheid. De mensen met de grote monden, denk alleen maar even aan het verkeer. Dat zijn allemaal uitingen. Kijk, als het af en toe eens voorkomt is het niet zo erg, maar als het op een grotere schaal voorkomt (en het kómt op een grotere schaal voor!), dan heeft het allemaal te maken met mensen die onzeker en in verwarring zijn en daarvoor voorlopig iets in de plaats stellen.

In mijn stellingen voeg ik daar het bestuur aan toe, omdat ik zie dat het openbaar bestuur en de politiek in zekere zin op dit moment nog **onmachtig** zijn in het bieden van veiligheid, in het bieden van een perspectief in deze wereld van verwarring. U zult begrijpen dat vooral de incidenten daar dan nog eens een keer een versnelling aan geven. De enorme betekenis van de elfde september in Amerika is, misschien ook in eerste instantie door mij, totaal onderschat. De aanslag op de Twin Towers en de aanslagen in Washington hebben de wereld, blijkt nu achteraf, ingrijpend gewijzigd. Dat komt ook voor een deel door de wijze waarop de Amerikanen zelf op de situatie hebben gereageerd en, ik kan het niet anders zeggen, de oorlog hebben verklaard aan de islam, om dat als het ware gelijk te stellen met het terrorisme. Zo is het in de media gecommuniceerd en zo vatten de mensen dat ook op. Het heeft zeer verstrekkende gevolgen, ook in Nederland. Daar zal ik zo nog even iets over zeggen. De gebeurtenissen in Nederland zoals de tragische moord op Pim Fortuyn en daarna de moord op Theo van Gogh, geven als het ware een versnelling aan de hele ontwikkeling van het gevoel van onzekerheid en onveiligheid.

Wat is daar het goede antwoord op? Ik ben van mening dat het geen goed antwoord is als je datgene dat we over eeuwen hebben opgebouwd, namelijk de rechtstaat, geweld aan gaat doen vanuit de gedachte dat het zou helpen dat gevoel weg te nemen. De rechtstaat in Nederland, daar ben ik uitermate trots op, is gebaseerd op de vruchten van de Franse revolutie. De Franse revolutie heeft het over de emancipatie van burgers, stelt burgers centraal en heeft ons hele rechtstelsel daaromheen opgebouwd. Het hart van ons rechtstelsel is **de Grondwet**. Wie van u heeft thuis de Grondwet? Ik zie een paar mensen die thuis de Grondwet hebben. De anderen hebben thuis geen Grondwet. Als u slim bent, zegt u dat u elke dag op internet kijkt, want daar kunt u de Grondwet ook vinden. Dat brengt mij op de tweede gewetensvraag. Wie heeft de laatste zes maanden in de Grondwet gekeken? Dat is niemand van u. Er is echter voldoende reden dat wel te doen. De Grondwet is om meerdere redenen essentieel. Eén: de Grondwet regelt ons staatsbestel. Hij regelt de verhoudingen tussen regering en parlement, de structuur van ons openbaar bestuur en de structuur van onze rechterlijke macht. Allemaal essentiële onderdelen in een moderne democratie. Twee: de Grondwet regelt het sociale grondrecht. Sociale grondrechten zeggen dat mensen recht hebben op werk en onderwijs. Wij noemen dat een sociaal grondrecht, omdat het gaat over zeer belangrijke sociale vraagstukken, maar die sociale grondrechten in de Grondwet hebben nog geen verbindende betekenis. De sociale grondrechten zijn een opdracht aan de regering om beleid te voeren dat erop is gericht dat er werk en onderwijs is. Essentiëler zijn de **klassieke grondrechten**. Dat is het artikel 1 van de Grondwet. Het **antidiscriminatie** artikel en daarna die andere essentiële **vrijheden** die mensen hebben; de vrijheid van onderwijs, de vrijheid van godsdienst, de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van vereniging en vergadering, de bescherming van de integriteit van het lichaam en dat soort klassieke grondrechten.

Dames en heren, dat is niet zomaar iets dat ergens in een stoffig wetboek ergens in een kast in Den Haag ligt. Die klassieke grondrechten zijn bedoeld om als maatstaf te dienen voor het handelen van de overheid ten opzichte van de burgers en van de burgers ten opzichte van elkaar. Zij zijn ook niet zomaar ontstaan. Als u artikel 1 van de Grondwet neemt. Daar is heel veel voor gefolterd. Daar is heel veel voor beledigd. Daar is heel veel voor vermoord in de geschiedenis van de mensheid, totdat na het dieptepunt van de mensheid in de Tweede Wereldoorlog er niet geheel toevallig in 1948 een **universele verklaring van de rechten van de mens** is gekomen die wij allemaal hebben ondertekend. Die verklaring heeft zijn vertaling gekregen naar onze Grondwetten, naar de Europese verdragen van de rechten van de mens. Dat soort documenten is geen dode stof, maar zeer levende materie waar je elke dag alert op moet zijn. Ik ben na Fortuyn vreselijk geschrokken van het gemak waarmee in onze Tweede Kamer door politici, ook van mijn partij, wordt gesproken over die klassieke grondrechten. Dat wij die vrijheid van onderwijs zouden moeten afschaffen. Of zoals Fortuyn dat heeft gezegd, het afschaffen van artikel 1 van de Grondwet, want dat staat het artikel van de vrijheid van meningsuiting in de weg. Wie dat zegt, heeft geen idee waar het artikel 1 van de Grondwet vandaan komt. Artikel 1 van de Grondwet is het beschavingsartikel. Dat is het artikel dat spreekt over respect. Dat wil respecteren als u een ander geloof heeft dan ik. Dat wil respecteren als u van een ander ras bent dan ik. Dat wil respecteren als u een andere seksuele geaardheid heeft dan ik. Ga zo maar door, want het gaat over vele terreinen. Dat u respect verdient van mij en ik van u. Het is het **respectartikel**. Al die andere artikelen van vrijheid van godsdienst en onderwijs vloeien daar uit voort. Het is het respecteren van de ander met zijn eigen waarde, zoals die ander dat zelf wil. Dat is niet onbegrensd. Daar zitten zekere grenzen aan en het is de wetgever die deze grenzen aangeeft. Neem de vrijheid van meningsuiting. U mag zeggen wat u wil, maar u mag niet beledigen. U mag niet oproepen tot toepassing van geweld, dat noemen we opruiing. De rechter zal dat beoordelen. Ik hoop dat u begrijpt hoe essentieel dit is in een land dat pretendeert een rechtstaat te zijn. Daarom kan ik af en toe totaal niet meer begrijpen waar die discussies in politiek Den Haag over gaan. Trouwens, helemaal al niet meer in de kroegen en koffiehuisen in dit land. **Het zou goed zijn als in elk café op de hoek van de bar een Grondwet ligt.** Dat is een goed idee. Het is een dun boekje, dus geld hoeft het niet te kosten. Dat zou mooi zijn. Ik maak mij grote zorgen over de essentie van onze rechtstaat en de manier waarop dat overeind blijft.

Ik wil nu de verbinding maken met een onderwerp dat vandaag op de agenda staat. Wij noemen dat het integratiebeleid of de positie van, ja, waarvan eigenlijk? De positie van **andere Nederlanders**. Andere Nederlanders die misschien een iets andere huidskleur hebben of een ander geloof of uit een wat exotischer land vandaan komen. Een genaturaliseerde Duitser is ook een allochtoon. Als wij het woord allochtoon gebruiken dan hebben wij het nooit over Duitsers, maar wel over Turken en Marokkanen. Ik wil het hebben over die Nederlanders waarvan sommige vinden dat zij allochtoon zijn. Ik vind dat zij gewoon Nederlander zijn. Misschien kunnen wij het ook hebben over die andere Nederlanders die niet Nederlander zijn, maar wel in Nederland wonen en dus iets met dit land hebben. Ik vind dat voordat Fortuyn kwam, we in Nederland een succesvol beleid hebben gevoerd op twee van de drie terreinen waar het hier om gaat.

Het is niet goed gegaan op het terrein van het **immigratiebeleid**. Mijn partij is altijd voorstander geweest van een beperkte toelating van mensen vanuit welk buitenland dan ook. Daar zat de notie onder dat wij het toentertijd met twaalf of dertien miljoen inwoners al knap druk hadden met elkaar. Als je zonder enig te hanteren maatstaf mensen laat binnenkomen, mensen die natuurlijk naar landen komen waar het in allerlei opzichten beter is te vertoeven, dan creëer je op termijn een probleem. Zo hebben wij heel lang met een krakkemikkige wetgeving moeten werken, waardoor het niet mogelijk was normale toelatingseisen toe te passen en te zeggen dat iemand op grond van de wettelijke eisen wel of niet werd toegelaten. Inmiddels is dat veranderd, omdat de wet - niet de wet van Verdonk, maar de wet van Cohen - inderdaad een

flinke verscherping toepast op het beleid. Op dit moment zie je dat de immigratie in Nederland aanzienlijk is teruggelopen. Dit hangt ook voor een deel samen met de economie. Niettemin is de wetgeving veel beter hanteerbaar dan de wetgeving daarvoor.

Op de twee andere terreinen ging het aanvankelijk zo slecht niet in Nederland. Het ene terrein was de **bestrijding van de discriminatie**. Heel veel politieke partijen in de Tweede Kamer hebben er, laat ik gemakshalve zeggen tot 2002 om de breuk aan te geven, altijd gezamenlijk voor willen waken dat wij in de politiek en vanuit de overheid discrimineren. Het was moeilijk genoeg te zorgen dat wij dat niet deden. Wij wilden dat. Het lijkt of dat een beetje is losgelaten, want ik vind dat er af en toe bijvoorbeeld vanuit de Tweede Kamer flink en grof wordt gediscrimineerd als het gaat om mensen van een andere religieuze of culturele achtergrond.

Het derde punt is de **bevordering van de integratie**. Voordat ik op dit punt met u verder wil spreken, moeten wij een paar afspraken maken om te vermijden dat wij in een Babylonische spraakverwarring eindigen. Op dit vraagstuk kan je drie keuzes maken. Je kunt kiezen voor segregatie. Daar bedoelen wij gescheiden ontwikkeling mee. Er zijn twee landen die ik direct op het netvlies heb als het gaat om gescheiden ontwikkeling. In de Verenigde Staten had de zwarte bevolking heel lang een gescheiden ontwikkeling. Ze mochten niet dezelfde bankjes of bussen gebruiken, scholen en schouwburgen bezoeken. Men had daar een gescheiden ontwikkeling van de verschillende groepen. Het andere land is natuurlijk Zuid-Afrika met zijn apartheid. Dit is het klassieke voorbeeld van een gesegregeerde samenleving. Als u voor segregatie bent, is dat uw volste recht. Ik mag het daar compleet mee oneens zijn, maar het is uw volste recht. Noem het wel segregatie, want dat is het.

Het tweede woord is assimilatie. Assimilatie betekent dat wie naar Nederland komt zich aan Nederland dient aan te passen. Die dient afscheid te nemen van zijn eigen identiteit, zijn eigen cultuur en misschien ook zijn eigen geloof als ons dat niet convenieert. Wij vragen van de mensen die hier komen om zich aan te passen aan Nederland. Wij noemen dat assimilatie.

De derde mogelijkheid is integratie. Integratie is een tweezijdig proces. Het is een proces waarin je van nieuwkomers verwacht dat ze zich in een aantal opzichten aan ons aanpassen en waar je van de ontvangende samenleving verwacht dat die zich openstelt voor de nieuwkomers (met andere woorden zich op bepaalde zaken aanpassen aan de nieuwkomers). Ik heb er grote bezwaren tegen als mensen het over assimilatie hebben, maar het integratie noemen. Laten wij vanmiddag afspreken dat u mag vinden wat u wilt, maar benoem het wel op de juiste manier. Als je het hebt over integratie, echte tweezijdige ontwikkeling, dan zul je verder moeten praten over wie zich aan wie op welk punt moet aanpassen. Het lijkt mij vrij helder. Ik ga daar absoluut niet ver in. **Ik vind dat iemand die naar dit land komt zich in de eerste plaats, dat is voor mij ononderhandelbaar, aan de Grondwet moet houden.** De Grondwet geldt voor iedereen dus ook voor nieuwkomers. **In de tweede plaats vind ik dat iedereen die naar Nederland komt of is gekomen zich aan de wet moet houden.** Eerlijk gezegd vind ik dat ook voor al die mensen die hier al wonen. Eigenlijk is dit een overbodige opmerking, omdat ik vind dat iedereen zich in een rechtstaat aan de wet moet houden.

Wat blijft er dan over?

De manier waarop wij met elkaar omgaan. Laten wij zeggen de waarden die wij hanteren in ons onderling maatschappelijke verkeer. Je zou - zoals sommigen in Den Haag - kunnen zeggen dat men zich ook moet aanpassen aan datgene wat het christendom en het humanisme in dit land hebben voortgebracht. Dat zijn onze waarden en daar moeten ze zich aan aanpassen. Daar ben ik het niet mee eens. In de eerste plaats moet ik al constateren dat tussen de autochtonen zelf al grote meningsverschillen zijn over hoe en waar wij het precies over hebben. Als u dat niet gelooft, raad ik u aan - tenminste als u een noorderling bent - om eens een reisje naar Zuid-Limburg te maken. Praat u daar eens met de mensen en probeer te begrijpen waarom zij zo anders denken dan u over bepaalde waarden. Dan zie je al hoe kwetsbaar het is. Juist in dit land waarin wij zoveel godsdiensten hebben, zoals de protestanten, de katholieken en onder de protestanten weer alle variaties. Dat zij zich

moeten aanpassen, is een eis die niet reëel is om te stellen aan nieuwkomers. Aanpassen waaraan? Ik geloof dat Van Aartsen of Verdonk heeft bedacht dat iedereen moet weten wie Thorbecke was. Ik zou het hier in Heerenveen niet durven om de jongelui op straat te vragen of zij weten wie Thorbecke is. Wees niet zo onzinnig in het stellen van eisen waaraan nieuwkomers of mensen die uit een ander land komen, zich moeten aanpassen. Beperk het tot de Grondwet en de rechtstaat en wellicht een paar algemene omgangsvormen zoals wij die in dit land een beetje kennen. Niet meer dan dat.

Van de andere kant is het een kwestie van je openstellen. Van de andere kant is het misschien een kwestie van je eigen vooroordelen overwinnen. Het is een kwestie ervoor te zorgen dat de vooroordelen die je hebt - en alle mensen hebben vooroordelen - niet verworden tot discriminatie, laat staan tot racisme. Elke dag opnieuw kunt u daar zelf het bewijs in leveren. Als u een garagehouder bent en u heeft de keuze in het aannemen van een monteur die blank is of een monteur die uit Marokko of Turkije komt, dan kunt u elke dag waarmaken of u op grond van uw vooroordelen beslist en voor de zekerheid de witte monteur neemt of dat u zegt waarom zou ik die vooroordelen hebben, ik geef iedereen een faire kans om te bewijzen dat hij een goede monteur is, hoe hij er ook uitziet. U heeft dagelijks in uw leven de mogelijkheid om dit te laten zien.

Ik stap over op twee punten waar ik iets uitgebreider op in wil gaan. Dat is rond de cultuur die door het beeld wordt bepaald. Ik heb u gezegd hoe beelden onze samenleving beheersen. Het is heel verleidelijk uitgebreid met u in te gaan op al die programma's als Idols, de Tokkies, Big Brother en alle lief-en-leed programma's die ons op de televisie worden voorgeschoteld. Ik denk dat daar zaken gebeuren die je in morele zin kunt veroordelen maar ik ben niet zo'n moralist. Ik denk wél dat er zaken gebeuren waarvan wij geen notie hebben wat er gebeurt. De programmamaker heeft geen idee wat hij doet. De kijker heeft geen idee wat hem overkomt. Degene die in zo'n programma optreedt, heeft absoluut geen idee waarin hij verzeild is geraakt. Het ligt voor de hand erg sterk te denken aan de Big Brother programma's waar allemaal gezonde volwassen mensen opeens bij elkaar in een huis gaan zitten. Het begon allemaal heel mild. Wij wisten allemaal dat daar geweld en seks bij zou komen om het spannend te maken. U heeft het zich allemaal in zeer korte tijd kunnen zien ontwikkelen.

Mijn grootste zorg ligt op een ander terrein. Er is een reeks van de EO geweest die ging over stervensbegeleiding. Daarin werd bijvoorbeeld een kankerpatiënt in zijn allerlaatste dagen liggend in het bed in beeld gebracht. Het programma ging over hoe zwaar dat is, ook voor de verpleegster en voor de nabestaanden. De camera zoemt in op dat uitgemergelde gezicht. Wij krijgen nog even een blik van de laatste glinstering die nog in de ogen zit en wij denken allemaal 'hoe lang zal dit nog duren?'. Wij mogen erbij zijn dat hier iemand uiteindelijk het leven verlaat. **Is er nog iemand die nadenkt over menselijke waardigheid?** Is er nog iemand bij de televisie die als ze zo'n programma maken, nadenkt over menselijke waardigheid? Dat is mijn grootste zorg. Als iemand erover nadenkt en dan alsnog aangeeft dat het hem niets kan schelen en het doet, dan vind ik dat acceptabel. Ik verwerp het allemaal, maar het moet kunnen. Als je er niet over nadenkt, omdat je niet weet wat beeld doet en je denkt dat je alles zomaar in beeld kan brengen en dat het zonder gevolgen is voor een samenleving, dan doe je je werk niet goed. Mijn stelling is dan ook dat ik de beelden niet bestrijd. Ik bestrijd niet de dominantie van beelden. Ik zou ervoor willen vechten dat wij beter proberen te **begrijpen wat beelden met mensen doen.**

Ik heb een ervaring van mijzelf die ik u voor wil houden. Ik ben benieuwd of u dat ook zo heeft ervaren. U herinnert zich dat CNN in de eerste Golfoorlog al die beelden over de wereld verspreidde. Ik heb het genoeg gehad Peter Arnett te ontmoeten. Weet u nog, Peter Arnett was dé man van CNN. Hij was in Den Haag bij ons. Hij claimde dat zij de wereld hebben veranderd. Ik vroeg aan hem wat hij dan had veranderd. Peter Arnett vertelde: "Wij hadden een satelliet, wij hadden mensen ter plekke en nog nooit

eerder is de wereld voorzien van informatie over een oorlog als destijds in de golf." Dat was op zichzelf waar. Het was technologisch gesproken waar. Ik heb tegen hem gezegd: "Meneer Arnett, u heeft geen idee wat u heeft gedaan." Hij keek mij met zulke ogen aan. "Weet u wat u heeft bereikt? Dat ik midden in de nacht in mijn pyjama op de bank zat. Dat ik zat te kijken naar een groen scherm. Dat ik op dat groene scherm gele blippen zag en dat een mooie diepe Amerikaanse stem zei: "En dit zijn de scud-raketten die op weg zijn van Bagdad naar Tel Aviv". Ik was er thuis getuige van dat de raketten insloegen in huizen. Ik was ervan getuige dat mensen daar op dat moment overleden. En tot overmaat van ramp heb ik mij op een sensatiegevoel betrappt, want ik had de oorlog live in huis." **Entertainment**. Voelt u? Ik denk dat dit soort ervaringen - we hebben immers inmiddels nog veel meer van die beelden gehad - veel meer voorkomen en dat de televisiemakers dat ook weten. Ooit was het een regel dat in het journaal geen lijken zouden worden getoond. Nu is het zo dat de redactie zegt, hebben wij nog een vers lijk? Zo nee, dan nemen wij het lijk van gisteren nog een keer. Daar moet je goed over nadenken. Weten de programmamakers, maar ook u en ik, wat het voor effect dat heeft op ons leven? Ik vertaal dit ook naar bijvoorbeeld wat wij in de afgelopen jaren na de elfde september hebben meegemaakt in relatie tot de islam en de moslims. Dat is een volkomen **door beelden gedomineerd** onderwerp. Het begon met al die vernietigingswapens die massaal zouden zijn opgeslagen, zoals de heren Bush, Powell en Blair ons hebben doen geloven, maar waar niets van waar bleek. Wij zijn gewoon totaal voor de mal gehouden. De heer Powell heeft dat overigens niet zo lang geleden erkend. Dat hebben wij gedaan volgens de moderne spelregels van de televisie. Een grote kaart van de wereld. Ik zie Powell nog zitten met een aanwijspok in een bijeenkomst van de Verenigde Naties. Een soort PowerPoint presentatie. Hij wees aan waar die wapens allemaal lagen. Daarom moesten wij onze soldaten naar Irak sturen. Daarom moest Nederland zijn soldaten naar Irak sturen. Daarmee hebben zij een vertrouwenscrisis veroorzaakt in de wereld, omdat het niet waar bleek te zijn. In de sloopstream daarvan waren de terroristen natuurlijk moslims en als de terroristen moslims zijn dan moet je er rekening mee houden dat ook moslims terroristen kunnen zijn. Vanaf dat moment is er een soort **algehele aanval op de moslims in de hele wereld**. In dit tolerante land waar iemand zo'n jurk draagt, met een trein reist en naar het toilet wil teneinde de eigen plichten te vervullen, wordt de trein stilgezet, gaat de politie erop af en laat men die twee mensen voor de televisie door het grasland wegllopen. Dan ben je als land het spoor bijster. Dan is hier een totale onbalans opgetreden in datgene wat de overheid moet doen, namelijk op grond van harde informatie kijken of terrorisme zich in dit land voordoet ten opzichte van wat hier letterlijk gebeurt.

Ik heb een tip voor de regering. Het is gebleken dat de terroristen waar wij het over hebben meestal jurken aan hebben en rugzakken dragen. Ik kan u verzekeren dat een beetje terrorist als eerste zijn jurk uit zal trekken en de rugzak terzijde legt. Ik verzoek u namens de regering te letten op mannen in pakken met aktetassen. Dat zijn de potentiële terroristen. Niet meer die andere. Veel sterkte bij het opzoeken van die mensen. Dat moet u ook van de regering. Die vraagt of u beter wilt opletten. Of u wilt opletten of er in uw omgeving terroristen zijn. U voelt al dat er inmiddels een totale onbalans over dit onderwerp is ontstaan. In de tussentijd, beste vrienden en vriendinnen, zijn in onze grote steden heel veel onschuldige moslims, onschuldige Turken, onschuldige Marokkanen en onschuldige Surinamers slachtoffer van deze door beeld gedomineerde politiek. Zij wonen in onze stadswijken en hebben in de sociale context met werk, huisvesting, criminaliteit en de normale problemen in de samenleving al moeite genoeg overeind te blijven. Sinds 2001 en in Nederland sinds Fortuyn 2002 zijn zij nu gestigmatiseerd en op dit moment hebben wij in onze steden te maken met een **schisma tussen de blanken en de niet-blanken**. Ik voorspel u dat dat gevolgen gaat krijgen. Gewelddadige gevolgen tussen die groepen onderling. Dat zeg ik in een land dat tot voor 2002 met succes alle pogingen heeft gedaan om niet zo'n kloof te laten ontstaan. Ik spreek Den Uyl na. Om te kijken hoe wij de boel een beetje bij elkaar kunnen houden. Of om maar eens een andere term te gebruiken, in het poldermodel. Hoe wij met groepen die wel eens tegenover elkaar staan, zorgen dat wij

met elkaar in gesprek zijn en proberen samen oplossingen te vinden. Daar werden in Nederland in de grote steden grote successen mee geboekt. Ik vind dat het de laatste jaren een beetje in de gevarenzone is gekomen.

In politieke zin heeft de televisie nog een andere uitwerking. Deze grote invloed van de televisie is een uitnodiging voor **populisten**. Populisten heeft de politiek altijd gekend. Ook in Nederland. Wij hadden in Amsterdam in de jaren dertig de partij 'Had je me maar'. Wij hebben in de Kamer altijd partijen gehad met een zeker populisme. De ene keer was het boer Koekoek en de andere keer was het de Ouderenpartij. De derde keer was het weer wat anders. Zij waren van omvang beperkt en vervulden een nuttige functie. Zij vervulden de functie van luis in de pels. Ik ben er op zichzelf dus niet tegen dat die groeperingen opstaan en zeggen dat het allemaal niet deugt, stem op mij, wij gaan het veranderen. Dat houdt als het ware de andere partijen een beetje wakker en scherp. Ik veroordeel het zeker niet in democratische zin. Ik veroordeel het wel als het een dusdanige omvang krijgt door de televisie. Dat het een positie krijgt in het openbaar bestuur. Ik ben er heilig van overtuigd dat het besturen van een gemeente als Heerenveen, het besturen van een provincie, Friesland, of het besturen van een land, Nederland, zich niet verdraagt met populisme. Dat hoort niet bij elkaar. Daarvoor zijn de problemen te complex. Daarvoor heb je een **langetermijnbeleid** nodig. Daarvoor moet je afwegen en alles wat populistten doen, past niet in het openbaar bestuur. Dat is het gevaar als wij door de televisie die uitvergroting krijgen zoals wij dat ook in andere landen zien. Haider is een populist door de televisie, Berlusconi in Italië, Schwarzenegger in Amerika, Godett op de Antillen en ga zo maar door. Dat is de reden dat ik zorgen heb over die ontwikkeling, althans zolang de grote politieke partijen zich daar niet tegen verzetten. Heel eerlijk gezegd zie je dat de grote politieke partijen het een beetje nadoen. Zij denken 'dat moeten wij ook maar een beetje doen, want zo krijg je de kiezers achter je'. Maar daarmee begeven we ons echt, beste vrienden, in gevaarlijk vaarwater. Daar komt het **incidentalisme** overheen. De gebeurtenis vandaag breed uitgemeten op de televisie bepaalt de Kameragenda van morgen. Nog nooit heeft de Tweede Kamer zoveel spoeddebatten gehad als in de laatste twee jaar. Elke week wel een paar naar aanleiding van het nieuws van gisteren. Zo ontstaan de hypes. Een hype is een gebeurtenis die alles even opzuigt en een soort buitenproportionele aandacht krijgt. Dat duurt net zolang totdat de volgende hype komt en dan zakt de eerste weer weg. Denk maar aan de TBS-zaak, om maar eens een voorbeeld te noemen.

Zoals gezegd, ik kom terug op de islam en op het terrorisme. De televisie speelt een belangrijke rol in het versterken van het effect dat er alom terroristen zijn en dat wij allen waakzaam moeten zijn. Ik vind wel dat wij waakzaam moeten zijn. Dat moeten wij ten opzichte van de zware georganiseerde misdaad ook, dus dat moeten wij ook zijn ten aanzien van dit soort tendensen. Maar niet op de manier zoals wij dat op dit moment doen. Waarbij een gaatje in de ruit van mevrouw Verdonk als eerste de reactie krijgt dat dit gaatje een schot van buiten was. Later blijkt er helemaal niets van waar, maar ondertussen is Den Haag drie dagen bezig geweest met 'de aanslag op mevrouw Verdonk'. Zo zijn er vele van deze voorbeelden.

Ik rond af. Het ging over de vraag: 'Komt het ooit nog goed?'. Als u goed naar mij heeft geluisterd, is het een behoorlijk pessimistisch verhaal. Dat bedoel ik niet te zeggen. Ik heb geprobeerd realistisch te zijn door een aantal ontwikkelingen en situaties te beschrijven zoals ik ze waarneem. Nu is het van twee – één. Of het is onwaar wat ik heb gezegd. Dan kunt u vrolijk het pand weer verlaten en komt alles vanzelf goed. Of het is wel een beetje waar. Dan komt de meest interessante vraag. **Wat doen wij daar aan?** Wat doen wij daar dan tegen?

Ik zou u het volgende willen voorstellen.

Ik zou u drie zaken willen voorhouden.

Ik ben er vast van overtuigd dat - zeker doordat het geloof zijn positie heeft verloren en de ideologieën hun positie vooralsnog hebben verloren - de rechtstaat nog het enige is dat ons bindt. Dat ál ons handelen wordt beschermd - in zijn essentie - in het recht, in de wet en met name in de Grondwet. Dus, in de allereerste plaats vraag ik u: **zorg dat u het recht kent**. Zorg dat u snapt waar het over gaat en dat u zich daarnaar gedraagt. Dat geldt ook voor mij. Dat geldt ook voor de mensen hier op de eerste rij.

In de tweede plaats is het dringend noodzakelijk dat wij **meer te weten komen over wat beelden met ons doen**. De kennis daarvan is betrekkelijk gering. Ik verzet mij niet tegen televisie, maar ik zou zo graag willen weten wat het programma van de EO over stervensbegeleiding uiteindelijk voor effecten heeft, zodat de programmamakers beter kunnen overwegen of zij het wel of niet moeten doen. Hetzelfde geldt voor de politici. Die moeten misschien ook meer nee zeggen tegen alles wat er op de televisie op hen afkomt.

Het belangrijkste is: verdedig het fort! Het fort moet op drie punten worden verdedigd. De rechtstaat, dat heb ik u uitgelegd.

Het tweede punt dat moet worden verdedigd is **de democratie in zijn essentiële vorm**. Democratie is iemand anders jou laten vertegenwoordigen om je belangen te behartigen. Degene die dat doet, heeft macht nodig. Je hebt macht nodig om iets te veranderen. Democratie gaat over het organiseren van de macht die de burgers aan jou hebben gegeven, maar ook over de controle op die macht. De essentie van democratie is machtsvorming en controle op machtsvorming. Het gaat iets te ver om hier nu op in te gaan, maar op dat terrein spelen een hoop punten waarvan ik het gevoel heb dat de democratie niet meer werkt zoals de democratie zou moeten werken.

Het derde punt heeft te maken met het korte lontje. Het zijn twee woorden. Het woord **zorgvuldigheid** en het woord **behoorlijkheid**. Het woord zorgvuldigheid is een woord van de samenleving. Dat zit ook verscholen in ons burgerlijk recht. Het is een mooie zin van juristen. De zorgvuldigheid die in het maatschappelijk verkeer betamelijk is. Dat is een klassieke zin. Deze zin zegt het volgende. Ik word verondersteld u een beetje zorgvuldig te behandelen en u mij. Als ik vind dat u mij ernstig heeft geschaad in mijn belangen dan kan ik naar de rechter stappen en tegen de rechter zeggen dat die meneer of mevrouw mij onzorgvuldig heeft behandeld en schade heeft berokkend. Dat moet worden rechtgetrokken. Die notie gaat uit van de gedachte dat een samenleving alleen maar kan werken als wij een beetje zorgvuldiger met elkaar omgaan.

Het woord behoorlijkheid is meer van de overheid, want de rapporten van de nationale ombudsman (daar kunt u klagen over de overheid) eindigen altijd met één zin: "In dit geval (de klacht van iemand) heeft het departement van ... (bijvoorbeeld Verkeer en Waterstaat) onbehoorlijk gehandeld." Dat zijn noties die hebben te maken met hoe een samenleving alleen maar kan functioneren als je een beetje zorgvuldig en behoorlijk bent.

Dat is de vraag die ik aan u stel. Bent u bereid, mij aangehoord hebbende en straks ook met de discussie, om dat te doen? Ik vat het voor u samen, zodat u dit thuis vanavond aan de eettafel kunt bespreken.

- 1. Zorg dat u begrijpt waarom het recht, waarom de Grondwet is zoals die is.**
- 2. Denk harder na over wat ons overkomt met al die beelden.**
- 3. Verdedig het fort.**

Tenslotte kan ik nog dit zeggen, want volgens mij is wat ik u nu zeg compleet in de geest van Stichting van der Wielenlezing. Het gaat om lezen, leren en nadenken. Alstublieft: lees meer, leer ervan en denk vooral na.

Dank u wel.